
Albert András:

A „ius advocatae” és a „ius supremae inspectionis”

I. Apafi Mihály fejedelemsége idején (1661-1690)

Abstract

After the election of Mihály Apafi I. as prince of Transylvania, he didn't hesitated to rebuild the country in ruins. Mihály Apafi I. through diplomatic channels, worked to rescue and prosper the statehood of the principality, its cultural and ecclesiastical institutions. For a prince who has manifold activities, one of the most feasible paths in the given political, economic and social context was the material and moral support of scientific, cultural life, the protection and supervision of the Reformed Churches in Transylvania. With his profound religion and theological training, he defended and supervised the Transylvanian Reformed Church life in the second half of the 17th century. The aim of my essay is the presentation of the prince's church protect activities and church supervision activities.

Keywords: polemics, church protection, theology, religion politics, church supervision.

Bevezetés

Az I. Apafi Mihály (1661-1690) nevével fémjelzett időszakról kevesen írtak. Akik pedig írtak azok elítélően nyilatkoztak. A régi történészek és egyháztörténészek figyelmét lekötötte a nagy fejedelmek Báthory István, Bocskai István, Bethlen Gábor és I. Rákóczi György dicsőséges uralkodása. Az azt követő mintegy hetven évet csaknem teljesen elhanyagolták és elhallgatták. Az a néhány történész és egyháztörténész, aki foglalkozott I. Apafi Mihály fejedelemségével az erkölcsei romlásról, pusztulásról, politikai intrikáról, hatalmi harcról és kulturális, gazdasági válságról számolt be. I. Apafi Mihály erdélyi fejedelem személyét negatív jelzőkkel illették: „Apafi Mihály lassú észjárású, inkább tehetségtelen, emellett részeges, a borivás hatása alatt hirtelen haragú ember volt, aki mellett a politikai dogákat felesége, Borne-missza Anna vezette, nagy vagyonszerző, zsugori, okos asszony.”¹ A

¹ Hóman Bálint-Szekfű Gyula: Magyar történet. VI. kiadás, Budapest, 1939. IV. 86. p.

fejedelemsége idején elért eredmények azonban mindezekre rácsfolnak.² Bethlen Gábor (1613-1629) és I. Rákóczi György (1631-1651) erdélyi fejedelmek dicsőséges uralkodása után a romlás és pusztulás időszaka következett. Az 1657-es végzetes kimenetelű lengyelországi hadjárat, majd az oszmán és tatár seregek által okozott (1660-ban Várad eleste) pusztítások után I. Apafi Mihály akaratán kívül, a Porta politikai nyomására került az erdélyi fejedelmi székre. Fejedelemmé való megválasztása után I. Apafi Mihály tanácsosaival együtt kellő prosperitással fogott hozzá az ország újjáépítéséhez. A Habsburg és az Oszmán birodalom közé ékelődve I. Apafi Mihály diplomáciai úton menti, védelmezi a fejedelemség államiságát, annak kulturális, egyházi intézményeit és az 1568-ban elfogadott vallásszabadságot. A sokrétű tevékenységet kifejtett erdélyi fejedelem számára az adott politikai, gazdasági és társadalmi viszonyok között a járható út, az ügyes politikai játszma, a Habsburg és Oszmán hatalom közötti lavírozás volt.

A levéltári kutatások kiderítették, hogy fennmaradtak olyan diplomáciai iratok, amelyek szerint az 1661-1690 közötti időszakban, a nyugati nagyhatalmak mindvégig geopolitikai tényezőnek tekintették az Erdélyi Fejedelemséget. Különösen a nyugat-európai protestáns országok által alapított Protestáns Unió tartott fenn szoros politikai, kulturális és vallási kapcsolatokat I. Apafi Mihály udvarával. A feltárt levéltári anyagok az Erdélyi Fejedelemséget virágzó szakaszaként mutatják be az 1661-1690-ig terjedő Apafi-korszakot. Virágzott az erdélyi társadalmi, gazdasági, a kulturális, a tudományos és a vallásos élet. Az erdélyi értelmiség, amely a 17. századi Európa legkiválóbb egyetemlein tanult, hazahozta Erdélybe a korabeli Európa egyházi műveltségét és tudományát. Ez nagymértékben hozzájárult az erdélyi anyanyelvi műveltség, tudományosság megteremtéséhez és lelki-szellemi megújulásához.

² „Az, amit Apafi fejedelem végzett és alkotott, nem vészett el, hanem éltető elemévé vált annak a lelki Erdélynek, amely erős és ékes tartóoszlopa marad mindenha a Nagy-Magyarországnak. Az, amit Apafi fejedelem teljesített, nem lassú észjárásra és tehetségtelenségre, nem tétlenségre és részszégre mutat, hanem éppen nagy lelki és szellemi erőre, tettekben megjelenő győzelmes hitre.” Tasvazy, 4. p.

A 17. századi Erdély történeiről, kulturális életéről jelentek meg tudományos egyháztörténeti munkák. I. Apafi Mihály teológusi munkásságának elemzésére és bemutatására azonban eddig senki nem vállalkozott. Tavaszy Sándor erdélyi teológus³ az I. Apafi Mihály-lal és fiával foglalkozó tanulmányában csak röviden elemezte I. Apafi Mihály teológusi, egyházi tevékenységét.⁴ Ebből adódóan tanulmányom I. Apafi Mihály fejedelem teológusi, egyházvédelmezői és egyházfelügyelői tevékenységének jelentőségét veszi górcső alá a tudományosság igényével.

I. Apafi Mihály, a református teológus (1661-1690)

Tavaszy Sándor erdélyi teológiai tanár tanulmányában ráirányítja a figyelmet I. Apafi Mihály vallásosságára, buzgó kegyességére és erkölcsi nagyságára, amelyet példaképként állít az olvasóközönség elé: „Apafi fejedelemben lehetett sokféle emberi gyöngeség, de az istenfélelem tekintetében magasan kiemelkedik kortársainak sorából. Istenfélelméből és buzgó kegyességéből következik, hogy országos gondjai közepette különösen szívén viselte országa társadalmának, népének és közvetlen alattvalóinak erkölcsi magatartását.”⁵

I. Apafi Mihály, tudós teológusnak a 17. századi erdélyi államiságban, kultúrában, tudományosságban betöltött szerepét vizsgálva megállapítható, hogy uralkodására az országépítés, a gazdasági fellendülés, a tudományos élet virágzása, az erdélyi egyházak lelki-szellemi megújulása és azok újjászervezése volt a jellemző. Protestáns egyházpolitikájának köszönhetően a 17. századi Erdélyben számos teológiai remekmű született. A gyászévtized alatt (1671-1681) Kolozsváron megjelent 50 magyar nyelvű, egyházi témájú mű többnyire polemikus jellegű volt. A megjelent művek szerzői és patrónusai között ott találjuk I. Apafi Mihály fejedelem nevét.⁶ A teológiai tudománynak nem-

³ Tavaszzy Sándor (1888-1951) erdélyi filozófiai író, református teológiai tanár.

⁴ Tavaszzy Sándor: A két Apafi fejedelem. Erdélyi Múzeum Egyesület. (Erdélyi Tudományos Füzetek 148.) Kolozsvár, 1943. (A továbbiakban: Tavaszzy)

⁵ Tavaszzy, 8. p.

⁶ Juhász István: Hitvallás és türelem. Kolozsvár, 1996. 74.p.

csak kedvelője, hanem művelője is volt.⁷ Teológiai munkái, Az egész Keresztyén Vallásnak rövid fundamentomi (Gyulafehérvár, 1645, 1753), a Marcus Fridericus Wendellinusnak a keresztyén Isteni tudományokról írott két könyvéről készült fordítása. (Kolozsvár, 1674), az Universis orbis christiani regibus...⁸ (Kolozsvár, 1681). Tavaszi Sándor erdélyi teológus megállapítása is ezt támasztja alá: „Ha Apafinak fennmaradt két irodalmi alkotását megtekintjük, el kell ismernünk, hogy korának tudományos teológiai színvonalán állott...”⁹

Az egész Keresztyéni Vallásnak Rövid Fundamentomi c. munka vizsgálata

I. Apafi Mihály erdélyi fejedelemnek „Az egész Keresztyén Vallásnak Rövid Fundamentomi”¹⁰ című teológiai műve egy tiszta logikára és biztos gondolatvezetésre épült. A munka méltatásában elismerően nyilatkozik a munka tudományos színvonaláról. A művet a teológia iránt érdeklődők figyelmébe ajánlja: „Az egyik kisebb eredeti műve Az egész Keresztyén Vallásnak Rövid Fundamentomi című munka, amelyet nemcsak kegyeletből, hanem okulás és tanulmányozás céljából is méltán vehetünk kezünkbe. A hitvallásoknak és a Szentírásnak olyan alapos ismeretéről tanúskodik ez a könyv, amely a legkiválóbb tudós teológusnak, ma is tiszteletére válhatnék. Különösen meglepő ennek a munkának Az, aki ezt a könyvet megírta, nemcsak tehetséges tudósa tudományának, hanem tudóshoz méltó rendszeres birtoklója a teológiai ismereteknek.”¹¹ A szerző ebben a műben alapos bibliai és teológiai ismeretről tesz tanúbizonyságot. Teológiai művének tudo-

⁷ „...a tudományos theologiai irodalom, mely virágzásának és fejlődésének tetőpontját érte azon fejedelem alatt, ki, mint író maga is szép sikerrel próbált szerencsét e téren azon időben, mely erre teljesen alkalmas volt, s oly férfiak által, kiket Katona és Medgyesi méltó utódainak tekinthetünk.” Szilágyi Sándor: Erdélyország története. Pest, 1866. II. 435. p.

⁸ Országos Széchényi Könyvtár, Régi Magyar Könyvtár, II. 1483/1.

⁹ Tavaszy, 8. p.

¹⁰ I. Apafi Mihály: Az egész Keresztyéni Vallásnak Rövid Fundamentomi. Megint kétségben esés ellen-való egy néhány lelki vigasztalások. Gyulafehérvár, 1645.-II. kiadás. 1753.

¹¹ Tavaszy, 10. p.

mányosságát növeli a kálvini teológiai tételek rendszerezése és azoknak bibliai hivatkozása. A Heidelbergi Káté¹² stiláris és szerkezeti felépítését követi munkája megírásában. A teológiai mű megírásának célja a kétségbeesés elleni lelki vigasztalás nyújtása minden szenvedő léleknek és a lelki problémákból kivezető helyes út megtalálása. A mű vezérigéje: „Te pedig maragyd meg azokban az helyeket tanultál, és hogy gyermekségedtől fogva tudtad a Szent Írást, amely téged bölcsé tehet az üdvösségre a Jézus Krisztusban való hitnek általa” (2Tim 3,14-15). A mű tudományos értekezés a hit teológiai megközelítéséről és értelmezéséről. A mintegy 52 oldal terjedelmű munka hat fejezetre van felosztva a következő sorrendben.

Az Istenről és személyéről szóló részben a Szentháromság egy Isten lényéről és mindenhatóságáról értekezik: „K.: Mit hiszsz az Istenről? F.: Hiszem az Istent egynek lenni mindeneknek teremtetőinek és meg tartójának ki három személyeknek kik Atya, Fiú és Szent Léleknek különböztetik.”¹³

Az emberről és a bűneset utáni állapotról szóló részben az eredendő bűnről és annak következményeit értelmezi: „K.: Mit vallasz az emberről és ténen magadról? F.: Hogy egyig minden emberek, és ennen magam is, az Ádámnak a mi első szülénknek esete által tellyességgel meg-vesztenék, az ördögnek rabjai löttenek és az örök kárhozat alá vetettek, azt vallom.”¹⁴

A Jézus Krisztus személyéről és váltságművéről szóló részben a kereszthalál általi megváltást emeli ki. Jézus Krisztust Isten eszközként használta fel megváltói munkájában: „K.: Vagyon azért valami olly ut, s ezköz, a mely által ez rettenetés állapotból ki-szabadulhas? F.: A Jesus Christus, az istennek amaz az fán, hogy az bűnnek meghalván élénk az igasságnak, kinek sebeivel gyogyultunk meg.”¹⁵

¹² A Heidelbergi Káté hitvallási iratot 1563. január 29-én adták ki Heidelberg városban. III. Frigyes (1515-1576) pfalzi választó fejedelem támogatásával és a zsinat jóváhagyásával.

¹³ I. Apafi Mihály: Az egész keresztyéni vallásnak rövid fundamentomi. Gyulafejrvaratt, MDCXLV. 7. p. (A továbbiakban: I. Apafi)

¹⁴ I. Apafi, 8. p.

¹⁵ I. Apafi, 9. p.

A hitről, mint Isten ajándékáról szóló részben a Jézus Krisztusban való megigazulást fejtegeti. Az ember csak a Krisztusban való hit által üdvözülhet. Az Atya Krisztus jótéteményeinek részesévé teszi a megváltott embert: „K.: Miképpen részesülhecz pedig az Christussal és minden ő jótéteményivel, hogy azokkal hasznoson élhes? F.: Hisszem azt az embert, a’ki igazán tördelmes szivel vagy on és a’ Christust minden ő érdemivel és jótéteményivel egygyüt hitivel megfogja és magához czatollya, az Istennek színe előtt megigazitatotnak és megsz(e)n)teltetnek.”¹⁶

A hit kereséséről és megtalálásról szóló részben elvezeti az olvasót a hit fontosságához. Az imádságnak ereje által jut el a bűnbánatot tartó ember az őt meghallgató Istenhez: „K.: Miczoda eszközök kívántatnak annak az hitnek keresésire? F.: Az az hit czak az Iste(n) igéjinek predikálásából származik és naponkint azzal egygyüt nevekedik és öregbül, és a’Sacramentumoknak kiszolgáltatása s’a’könyörgés által is.”¹⁷

Az ember halála utáni állapotról szóló rész az ember földi létének folytatását vizsgálja. Az emberi lét folytatódik az örökéletben. Azok, akik állhatatosak maradnak az Isten igéjéhez üdvözülnek és a mennyország örököseivé válnak. A gonoszak és a hitetlenek pedig a pokolba kerülnek: „K.: Még valaha micsoda állapottya lészen minden embereknek az halál után? F.: Feltámadnak az önnön tulajdon testekben minden emberek az utolso ítéltre: de ugy hogy az ítélet meg lévén az hívek és az választottak mindnyájan az Istennek országát örökségül elbírák: az hűtetlenek, megvetettek pedig a’Pokolban az ördöggel és annak angyalival mindörökké gyötrődgyenek.”¹⁸

A könyv befejező része a bűn miatt megsebesített szíveknek, a kétségbeesés ellen való vigasztalásról szól. A bűn miatt szorongatott lelkeknek kétségbeesés és elkeseredés helyett az Istenhez való menekülést ajánlja. Az Isten ajándéka az a vigasztaló szó, amely Jézus Krisztusban testesült meg. Isten Fia azért jött e világra, hogy a bűnösöket megtartsa és megvigasztalja. Ő a maga a vigasztaló szó. Az ő

¹⁶ I. Apafi, 11. p.

¹⁷ I. Apafi, 12. p.

¹⁸ I. Apafi, 13. p.

vére megtisztítja az emberi lelkeket. Mindezt ingyen kegyelméből teszi. A bűnök megbocsátása egyedül az ő érdeme. A megfáradt és meg-szororodott lelkeknek jó szívvel ajánlja az alázatos és töredelmes szívből származó könyörgéseket. Meggyőződéssel hirdeti, hogy az imádságban nagy erő és segítség lakozik. Azok, akik vigasztalásért könyörögnek az Istenhez azokat Ő meghallgatja és megvigasztalja: „Azt kérdeznéd, Hát azoknak, akik az Sától szorgoztatnak hogy magokat meg öljék, kit kel czelekedniek? Szüntelen könyörögjenek, ne vigy minket a’ kísértetben, Matt.6. v. 13. Olvassák a’Szent írást: hallgassák az ő megsebesített sziveknek meg-gyogaitásáravalo praedicatiokot inkab, mint a’ mellyek még –is meg sebesithetnék: igen az ő elméjekben tartsák nem a’ törvénybéli rettentéseket, hanem az Evangéliomi vigasztalásokat: előttük viselyék a’ Christust, ne(m) mint ítélő biró-jokat, hanem mint Jéstust, azaz, megtartojokat s, idvezitő-jöket: tudakozzanak a’ tudós és istenfélő emberektől, amiképen az Jéru-sálembéliek Pétertől és a’ töb Apostoloktól, Act. a. v. 37. imádkozzanak házoknál magokra, a, mind pedig, közönségesen helyen a’ templom-ban: az egyedül való lételt, a’melynek követője a kedvetlenség, eltávoztassák: az Istennek kezét rajtok békességes türéssel viselyék. Az Isten, osztán alkalmatos időben, az ő meg sebesített sziveket meg gyogyitya, a siralmat örömrre, és az ő gyászokat vigasságra forditya: és a’kik könyhullatással vetettenek, örvendezéssel arattatnak.”¹⁹

Marcus Frodericus Wendelinusnak, a Keresztyén isteni Tudományról írott két könyvei című fordítás elemzése

Elöljáró beszédében megfogalmazta teológiai nézetét és egyházpolitikai programját: „...de kiváltképpen való, fő és legelső tisztí a Keresztény Magisztrátusnak, az igaz Religiót előmozdítani, és az Ecclesiából s Respublicából, minden istentelenséget ki-gyomlálni: tudós, kegyes, és Isten félő lelki tanítókat tartani: hasznos és rendes Scholákat és Collegiumokat építeni, és azokban értelmes és jó életű Igazgatókat s Professzorokat állítani: az alatta való népet eképpen a minden emberi tá-lálmányoktól üres, sz. Írás szerint való igaz vallásra taníttatni, és amaz

¹⁹ I. Apafi, 38. p.

mindenre hasznos kegyességnek, melynek ígéreti vagyon e világon, és a más világon való megajándékozásáról, útában előmozdítani. Ezt mi is köteles tisztünknek ismervén, noha annak előtte is, de mióta Isten kegyelmességéből sanyarú, nyomorúságos és vasas kemény rabságunkból ki-szabadulván, az Erdélyi Hazának igazgatására előállattatunk, tehetségünk szerint az Istennek dicsőségét, minden rendes módokat és utakat el-követvén, szívesen elő-mozdítani igyekeztünk: az Ecclesiákban és Collegiumokban, költségünknek semmit nem kedvezvén., nemcsak Hazánk tudós fiait, hanem a szomszéd Országoknak is sok értelmes embereit, nekik hivatalt adván és tisztességes fizetést rendelvén, hogy azoknak serény forgolódások által, az alattunk való népet, az Istennek idvességes ismeretiben jobban építhetnők, helyhez-tettük”.²⁰

Fejedelmi rendeletei és az országgyűléseken az ő jelenlétében hozott határozatok a megromlott erdélyi erkölcsöt, a lelki élet megújulását és a társadalmi rend javítását célozták meg. A mindennaposá vált káromkodások, dorbézolások ellen hozott határozatok is ezt szolgálták.²¹ Az országos böjt elrendelésével a lakosságot bűnbánattartásra és megtérésre ösztönözte. Meggyőződéssel hirdette, hogy az Erdélyi Fejedelemség csak egy belső erkölcsi rend megteremtésével erősödhet meg és fejlődhet gazdasági és kulturális téren.²² I. Apafi Mihály fejedelem szíven viselte az egyházi iskolák fenntartását és támogatását. Az egyházi iskolákat az egyház veteményes kertjeinek nevezte, ahol az erdélyi református egyház „terményeit” gyűjtik be a jövőben. Meglátása szerint az egyházi iskolák az Erdélyi Fejedelemség tartóoszlopai-

²⁰ Marcus Fridericus Wendellinusnak a Keresztyén isteni Tudományról írott két könyvei Melyek mostan Isten dicsőségére, az Erdélyi és Magyarországi Reformata Ecclesiáknak és minden isteni dolgokban épülni igyekező Keresztyén Embereknek idvességeis hasznára, Magyar Nyelvre fordittattanak Apafi Mihály Isten kegyelméből Erdélyországának Fejedelme, Magyar-ország részeinek ura és Székelyeknek ispánnya által Kolozsvártn Nyomatott Veresehy-házi Szentel Mihály által. Anno 1674. Előljáró beszéd, 1-19. p.

²¹ Szilágyi Sándor (szerk.) Erdélyi Országgyűlési Emlékek, 1540-1699. Bp. 1875-1898. XIV, 241. (A továbbiakban: Erdélyi Országgyűlési Emlékek)

²² Dávid György: Az erdélyi református egyházközség XVII. századbeli képe. Marosvásárhely, 1929. 59. p.

vá kell válniuk. Az egyházi iskolák mellett nagy gondot fordított az egyházközségek és lelkipásztoraik anyagi támogatására. Az egyház belső életének és zavartalan működésének biztosításával az állami élet fejlődését és a közjót mozdítja elő.

I. Apafi Mihály fejedelem hangsúlyozza azt is, hogy az államnak és egyháznak szorosan együtt kell működnie. Meglátása alapján a világi hatalomnak elsődleges feladata, a keresztyén vallás politikai, erkölcsi és anyagi támogatása. I. Apafi Mihály fejedelem meglátása szerint egy társadalom léte és fennmaradása a kegyes életű és tudós lelkészek, tanítók képzettségétől valamint azok együttműködésétől függ. A vallásosság mellé a tudományosság iránti igényességet kell társítani. Ennek megvalósításában fontos szerepet játszanak az egyházi iskolákban tevékenykedő tudós professzorok és tanítók. Az egyházi iskolákat az egyház veteményes kertjeinek tekintette, ahol sok „munka” révén begyűjthetővé válik a jövő „termése”, a jövő nemzedékek lelkészei, tanárai, tudósai. Ők képviselik majd a mindenkori erdélyi értelmiséget. I. Apafi Mihály fejedelem ezért tekintette szívügyének az egyházi iskolák és tanítók, tanárok támogatását és védelmét.

A Biblia tanítását vallva meggyőződéssel hirdeti, hogy minden bölcsesség kezdete az Úr Isten félelme és követése. Ezt a bibliai tanítást ajánlja figyelmébe a magyar nemzetnek és az erdélyi reformátusoknak is. Óvatosságra inti az erdélyi főurakat, az egyházi vezetőket és az egész erdélyi társadalmat. Óvja őket az elbizakodástól, a hamis tanításoktól és a tudatlanságtól. Teljes meggyőződéssel vallja a fejedelem, hogy elvész az a nép, amely hit és tudomány nélkül való. I. Apafi Mihály fejedelem rámutat arra, hogy az ország fennmaradásának és fejlődésének titka elsősorban az erkölcsi és szellemi műveltségben rejlik. Amennyiben ezzel rendelkezik egy ország, akkor remélhető, hogy lesz gazdasági fejlődés is.

A mű hatalmas terjedelmű, mintegy 1012 oldalnyi, veretes magyar fordítás latinból. Kolozsvárott jelent meg nyomtatásban 1674-ben. A könyv első oldalán fellelhető 2Tim 6,13-14 igeszakasz I. Apafi Mihály fejedelem teológiai ars poeticája, vezérigéje: „Maragy meg azokban, amellyeket tanultál és amellyek reád biztatgattak, tudván azt kitől tanultál”. Fejedelmi küldetésének meghatározó igeszakaszában megfo-

galmazott felszólításhoz hűségesen ragaszkodott. A könyv megírásának (fordításának) célja a lelki, a mennyei öröm és béke megtalálása Jézus Krisztusban. Az emberi élet célja és értelme a boldogság megtalálása Istenben. A mennyei öröm, vagy boldogság megtalálásának eszköze a Szentírás és a hit.

A „*ius advocatiae*”²³ és a „*ius supremæ inspectionis*”²⁴ jogkör I. Apafi Mihály fejedelemségében

I. Apafi Mihály fejedelemsége idején a *summus episcopus*²⁵ jogával élve erősítette meg a református püspököket hivataluk elfoglalásakor. Dr. Sipos Gábor erdélyi történész frappánsan fogalmazta meg az erdélyi fejedelmek ilyen irányú jogkörét a főpatrónusi és de facto főgondnoki tevékenységekben: „...e felügyeleti és egyházvédelmi jog kereteit maga az élet töltötte ki tartalommal, s a fejedelem hitbuzgóságától, erélyétől, illetőleg a református püspök személyi kvalitásaitól függött, hogy időről-időre mekkora körre terjedt ki a legfőbb világi hatalom egyház igazgatási működése... Az erdélyi református egyház kormányzatának felső szintjén a defacto főgondnok fejedelem szerepe, végső döntési joga fennmaradt a fejedelmi korszak végéig. A dogmatikai, vagy liturgikai kérdésekben a zsinat és a püspök önállóan dönthetett, de az egyházszervezeti, fegyelmi s főleg az iskolai – tehát a társadalmat érintő-ügyekben – döntő súllyal esett latba a fejedelem akarata.”²⁶ Ezt bizonyítja I. Apafi Mihály fejedelem valláspolitikája, amely a Tordai vallásszabadság és tolerancia jegyében rendezte Erdély vallásai közötti belső rendet és egyensúlyt. Vallásos, kegyes életvitelével, naponkénti

²³ A „*ius advocatiae*” a fejedelemnek főpatrónusként az erdélyi református egyház felett gyakorolt egyházjogi védelme.

²⁴ A „*ius supreme inspectionis*” a fejedelemnek az erdélyi református egyházközösségek és iskolák felett gyakorolt legfőbb felügyeleti joga.

²⁵ A német-római császárságban alkalmazott jogtól eltérően az erdélyi fejedelmek a 16-17. századokban a legfőbb felügyeleti és egyházvédelmi jogot gyakorolták. Pokoly József: Az erdélyi református egyház története. Bp. 1904-1905. IV. 76., 78., 80-85. p. Miklós Ödön: A magyar protestáns egyházalkotmány kialakulása a reformáció századában. Pápa, 1942. 74-75. p.

²⁶ Sipos Gábor: Az Erdélyi Református Főkonzisztórium kialakulása 1668-1713 (1736), Kolozsvár, 2000. 8. p.

bibliaolvasással és elmélkedéssel sokak számára példaként szolgált a nehézségek és problémák leküzdésében. Kevés fejedelemről mondható el az, hogy egy kifosztott és kisemmizett országot újjáépített. Tudós alkata és mély vallásossága révén képessé tette arra, hogy talpra állítsa a romokban hevert Erdélyi Fejedelemséget és lelket öntsön a reményt vesztett lakosságba. Apafi jól érzékelte azt, hogy a reményt vesztett lakosságnak elsősorban lelki támaszt és vigaszt kell nyújtania.

Az erdélyi református egyház főpatrónusaként a lelkiek mellé az anyagiakat is biztosította az egyházközségek és iskoláik számára.²⁷ A hajdani Gyulafehérvári Református Kollégiumot (*Collegium Academicum*, 1622) új életre keltette Nagyenyeden. Az 1662-ben újraalapított Református Kollégium részére alapítványt hozott létre és birtokokkal látta el. Anyagiakkal támogatta az újrainduló Nagyenyed-Gyulafehérvári Református Kollégiumot és bízta az erdélyi főurakat, tanácsosokat, hogy mindenki az ő anyagi lehetőségeihez képest járuljon hozzá az iskola fenntartásához. Az 1668-as erdélyi püspökválasztáson a fejedelem Bethlen János kancellár és Bánffy Zsigmond fejedelmi tanácsos megbízottjai révén biztosította a zsinat képviselőit, hogy nincs szándékában korlátozni a zsinat püspökválasztási jogait és szabadságát, de együtt kíván szavazni a zsinati tagokkal. Egyhangúan megválasztották Kovásznai Pétert az erdélyi reformátusok püspökévé azzal a meghagyással, hogy: „...abban kedve ellen is megerősítettett, de oly kondícióval vette volt fel a püspökséget, sok maga mentegetése után, hogy abból esztendő múlva, ha maga fogja kívánni, elbocsáttassék.”²⁸

Az 1670-es években elkezdődött felső-magyarországi protestáns üldözések egyik szenvedő alánya a Sárospataki Református Kollégium volt.²⁹ A római katolikus hitre visszatért Báthory Zsófia fejedelem-

²⁷ Pokoly József: Az erdélyi református egyház története. Budapest, 1904-1905. II. 256. p.

²⁸ Illyés Géza: Az erdélyi református zsinatok emlékei és végzései. Kolozsvár, 1940-1942. Kézirat. 112. p. Bod Péter: Smirnai Szent Polikárpus, avagy ... erdélyi református püspököknek Históriaik. (Nagyenyed, 1766) 99. p.

²⁹ A Sárospataki Református kollégiumot Perényi Péter alapította 1531-ben. A későbbiekben I. Rákóczi György erdélyi fejedelem és felesége Lórántffy Zsuzsanna anyagi és erkölcsi támogatásával fejlődött a magyarországi reformátusság egyik tudományos pantheonjává. Internet: www.patakcollege.hu/a-kollégium (2019.07.01.).

asszony a Habsburgok és a katolikus egyház iránti lojalitását igyekezett maximálisan kifejezni és azt érvényre juttatni. Ennek egyik megnyilvánulási formája a Sárospataki Református Kollégium 1671-es megszűntetése volt. Az elűldözött Sárospataki Református Kollégiumnak I. Apafi Mihály erdélyi fejedelem nyújtott menedéket és anyagi támogatást. Az 1671-ben elűldözött Sárospataki Református Kollégium tanárai és diákjai csak 1672-ben érkezett Erdélybe. Az intézet tanárai és diákjai átmenetileg a Bethlen Gábor erdélyi fejedelem által 1622-ben Gyulafehérváron alapított Collegium Academicum³⁰ épületében folytatták oktatási tevékenységeiket és tanulmányaikat. I. Apafi Mihály erdélyi fejedelem és udvara, valamint a többi református főúr határozatot hozott a menekültek megsegítése ügyében. Pénzadományokat gyűjtöttek az elpusztult gyulafehérvári kollégium felújítására. A tanárok és diákok részére pénzalapot hozott létre.³¹

³⁰ Bethlen Gábor erdélyi fejedelem által Gyulafehérváron alapított református főiskola (1622-1662).

³¹ A Sárospataki Református Kollégium tanárai és diákjai mellett számos lelkész, tanító és értelmiségi menekült akkor Erdélybe a kérészeletű 1670-es felkelés elbukása után. Az üldözött magyarországi protestánsok tömege egyre nagyobb kihívást jelentett a fejedelmi udvarnak. Az Erdélyi Fejedelemségbe menekült Sárospataki Református Kollégium tanárai, diákjai és protestáns értelmiségiek munkálkodása révén felpozícióba az irodalmi és vallási élet. Az erdélyi egyházi irodalom és művelődés a virágkorát élte ebben az időszakban. Az 1670-es években megjelent 50 magyar nyelvű egyházi irodalmi munka kölcsönös hatást fejtett ki a magyarországi bujdosókra és az őket befogadó erdélyiekre. A gazdag egyházi irodalomban a szerzők az üldözött magyarországi protestantizmusért és a vallásszabadságért emelték fel szavukat. Az üldözött magyarországi protestánsokat két megvalósítandó cél vezérelte: a magyarországi üldözött egyház megsegítése a hithűség megtartásával és a vallásszabadság visszaállítása katonai fellépéssel az elnyomó hatalommal szemben. Ezek megvalósításához kérték I. Apafi Mihály fejedelem erkölcsi, anyagi és katonai támogatását. A fejedelem az adott körülmények között mindent elkövetett, hogy a magyarországi protestánsoknak az erdélyiekhez hasonló békében és vallásszabadságban éljenek. A két ország vallási és nemzeti összetartozását erősítésén fáradozott a fejedelem. Elődje Bocskai István erdélyi fejedelem politikai végrendeletének tükrében cselekedett, amikor a magyarországi protestánsok védelmére kelt. A magyarországi és erdélyi vallásszabadság biztosítása, a két ország közötti jó kapcsolat és kölcsönös politikai támogatása mindennél fontosabb volt. Ennek ékes bizonyítéka volt az 1669-es eperjesi tárgyalásra készített követutasítás »»

I. Apafi Mihály fejedelem gyakorolta a főgondnoki jogokat is. Közel állt ahhoz, hogy bevezesse a summus episcopus jogkört, amely a korlátlan befolyást biztosította volna a fejedelem számára.

Az erdélyi református egyházban Vajdaszentiváni János, kükküllői esperes, hatékony munkálkodása során a kükküllői egyházmegyében 24 egyházközségben alakultak presbitériumok.³² A nemesi rend heves tiltakozása miatt a presbitériumok „megrázogatóására” I. Apafi Mihály fejedelem 1671. október 3-án, Gyulafehérvárra gyűlésre hívta a feleket, a nemesi rendet (főkonzisztórium tagokat) és a református lelkész-kart: „Ennyi sok országos gondjaink között is szemünk előtt viselvéen azt, az mi reánk bizattatott Istennek tálentuma szerint, mely nagy kötelességünk légyen az Ecclesiáknak és Scholáknak gondviselésére, akarván ez iránt való tisztünknek megfelelnünk, concludáltuk magunkban, hogy ad diem 3 um proxime affuturi mensis octobris Fejérvári városunkban convocáltassuk az keresztyéni vallásunkon lévő minden prédicatori rendeket és azon religion levő keresztyén patronusokat...”³³ A gyűlés fontosságát jelezte, hogy I. Apafi Mihály fejedelem meghívta a teljes esperesi és lelkész-kart valamint az összes jeles erdélyi református kollégiumi professzort is. A világi részről pedig a fejedelmi tanácsot és az erdélyi országgyűlés református vallású főurait hívta meg.³⁴ A két rend külön ülésezett és levelezéssel tartotta a kapcsolatot. A fejedelem által megfogalmazott postulatumokra a lel-

»» volt, amelyben világosan leszögezi a fejedelem politikai szándékát: „*ante omnia a magyarországi evangélikus státus bántódási megorvoslását urgeálják... ha az német császár comissariusai a magyarországi megbántódott evangélicusok gravameni megorvoslásába, hogy mi magunkat elegyítjük, nem akarják, csak meg kell aperte mondani: minden praetensióink semmik ehhez képest, mert az mind csak testi... de itt a mi lelki tagjainkba bántódunk meg, mely legelső s legnagyobb nyavalya ha nem tolláltatik, nem szükség a többihez is szólni. Deus providebit*”. Erdélyi Országgyűlési Emlékek, XVI., 418. p.

³² Illyés Géza: Az erdélyi református zsinatok emlékei és végzései. Kolozsvár, 1940-1942. Kézirat. 113. p.

³³ Kemény József: Erdélyi fejedelem I. Apafi Mihály időkorai eredeti levelekben. Árpádia III. 1838. 84. p.

³⁴ Teleki Mihály levelezése. Szerk. Gergely Sámuel I-VIII. Budapest, 1905-1926. 621-623. p.

készi kar replicációkkal válaszolt. A gyűléseken zajló tárgyalások az erdélyi református hitélet megújulásának szükségességéről és a presbitériumok szervezését pártolók és ellenzők vitáinak tiltásáról szóltak. A fejedelem, tanácsosai és az országgyűlési képviselők ezzel kapcsolatban a Geleji kánonok betartását javasolta. A lelkészi kar ettől eltérő véleményére I. Apafi Mihály fejedelem válaszolt. Figyelmeztette a lelkészi kart az Approbaták törvénykönyvben biztosított református egyházalkotmányra: „Valamire a Canonok és az ország Approbata Constitutioi szabadságot engedett ő kegyelmeknek tegnapi napon sem ellenzettük s mostan is nem ellenzük, csak éljenek ő kegyelmek a szerint véle és küljebb ne ereszkedjenek”.³⁵

A fejedelem elnökletével a nemesi rend nagy nyomás alatt tartotta a református zsinatot így akarván rákényszeríteni a maga akaratát. A zsinat ragaszkodott az eddigi jogaihoz. Így sikerült megakadályozni azt, hogy a fejedelmi hatalom beavatkozhasson az egyházi életbe. A Gyulafehérváron tartott vegyes gyűlést 1671. október 7-én zárták be azzal a határozattal, hogy mindkét fél kerülje a szétszakadást és inkább „...a Krisztusban egymás szeretetében éljenek...”.³⁶

Az 1673-ban tartott marosvásárhelyi vita egy újabb próbálkozás volt a fejedelmi hatalomnak az egyházi életben való érvényesítésére. A fejedelem keményen megdorgálta a református híveket és figyelmeztette őket, hogy a lelkészüket a fejedelmi udvar támogatja anyagiilag: „tudtokra lévén az, hogj mi fizetünk Praedicatorjoknak”.³⁷

Az 1673. június 15-én tartott radnóti zsinaton az a veszély fenyegette az erdélyi református egyházi alkotmányt, hogy kialakul a fejedelmi hatalomhoz kötött legfőbb egyházi tisztség, a summus episcopus. Ennek megvalósulását Bethlen János erdélyi kancellár bölcs közbelépése és az erdélyi református lelkészi kar heves tiltakozása akadályozta meg. A nevezetes zsinaton maga I. Apafi Mihály fejedelem és

³⁵ Sipos Gábor: Az Erdélyi Református Főkonzisztórium kialakulása 1668-1713 (1736), Kolozsvár, 2000. 16. p.

³⁶ Illyés Géza: Az erdélyi református zsinatok emlékei és végzései. Kolozsvár, 1940-1942. Kézirat. 115-117. p.

³⁷ A marosvásárhelyi ref. egyházközség levéltára az Erdélyi Református Egyházkerület marosvásárhelyi Gyűjtőlevéltárában, Nro. 93.

tanácsosai is jelen voltak. A vegyes gyűlés tárgya hamis tanítások terjesztése miatt perbefogott coccejánus Dézsi Márton, Csernátoni Pál és Pataki István karteziánus enyedi professzorok ügye volt. Ezt megelőzően április 7-én I. Apafi Mihály fejedelem Fogarasban konzultáción hallgatta meg a vádolt személyeket. Tekintettel arra, hogy dogmatikai kérdésekben csak a vegyes gyűlés az illetékes dönteni ezért a fejedelem Radnótra hirdette meg az ülést. A lelkészi rend azt gondolta, hogy dogmatikai kérdésekben csak őket illeti meg a döntés joga.

A nemesi rend pedig részt kívánt venni a döntéshozatalban. Kompromisszumos megoldásként elfogadták azt, hogy az egyháziak a radnóti református templomban, a világiak pedig a fejedelmi rezidencián tanácskozzanak. Levelezéssel tartották a kapcsolatot. A lelkészi kar kemény ítéletet hozott. Dési Mártonnak a professzori állásáról való lemondását követelték. Továbbá azt kérték, hogy szószéki szolgálatain nem botránkoztat meg másokat. A második határozatukban megfogalmazták, hogy Pataki Márton tegyen reverzalist és ígéretet, hogy senkit sem botránkoztat meg tanításaival. A harmadik végzés alapján Csernátoni Pál professzor a cartesianus filozófiát taníthatja, akinek nem tetszik, az írhat ellene. A nemesi rend a határozatok ellen szavazott és megakadályozta azok alkalmazását.³⁸ A nemesi rend határozata nem az egyházi rend és tanítás ellen szólt. A nemesi rend főlénye a vegyes ülésen az 1668-ban létrehozott Főkonzisztórium megerősödését jelentette. Az újonnan létrejött tanács hallatta szavát az egyházi üléseken és egyre nagyobb szerepet vállalt az erdélyi református egyházi életben.³⁹

Összegzés

I. Apafi Mihály (1661-1690) erdélyi fejedelemmé való megválasztása után habozás nélkül hozzáfogott a romokban hevert ország újjáépítéséhez. I. Apafi Mihály diplomáciai úton a fejedelemség államiségának,

³⁸ Ilyés Géza: Az erdélyi református zsinatok emlékei és végzései. Kolozsvár, 1940-1942. Kézirat. 115-117. p., 120-122. p.

³⁹ Sipos Gábor: Az Erdélyi Református Főkonzisztórium kialakulása 1668-1713 (1736), Kolozsvár, 2000. 7. p.

annak kulturális és egyházi intézményeinek átmentésén és felvirágoztatásán fáradozott. A sokrétű tevékenységet kifejtő erdélyi fejedelem számára az adott politikai, gazdasági és társadalmi viszonyok között az egyik ilyen járható út az a tudományos, kulturális élet anyagi és erkölcsi támogatása, az egyházak védelme és felügyelete volt.⁴⁰ Mély vallásossága és teológiai képzettsége segítették őt abban, hogy Erdély református vallású fejedelmeként a „*ius advocacionis*”-nak és a „*ius supremæ inspectionis*”-nak készséggel eleget tegyen. Tanulmányomban I. Apafi Mihály fejedelem teológusi, egyházzvédői és egyház főfelügyelői tevékenységének tudományos vizsgálatára és bemutatására vállalkoztam.

Felhasznált irodalom

Bod Péter Péter: Smirnai Szent Polikárpus, avagy ... erdélyi református püspököknek Históriajuk. Nagyenyed, 1766.

Dávid György: Az erdélyi református egyházköztség XVII. századbeli képe. Marosvásárhely, 1929.

Ecclesiáknak és minden isteni dolgokban épülni igyekező Keresztyén Embereknek idvességeis hasznára, Magyar Nyelvre fordittattanak Apafi Mihály Isten kegyelméből Erdélyországának Fejedelme, Magyar-ország részeinek ura és Székelyeknek ispánnya által Kolozsvártt Nyomatott Veresehy-házi Szentyel Mihály által. Anno 1674. Előljáró beszéd, 1-19.o.

Hóman Bálint-Szekfű Gyula: Magyar történet. VI. kiadás, Budapest, 1939./IV.

I. Apafi Mihály: Az egész Keresztyéni Vallásnak Rövid Fundamentomi. Megint kétségben esés ellen-való egy néhány lelki vigasztalások. Gyulafehérvár, 1645.-II. kiadás, 1753.

Juhász István: Hitvallás és türelem. Kolozsvár, 1996.

Kemény József: Erdélyi fejedelem I. Apafi Mihály időkorai eredeti levelekben. Árpádia III. 1838.

Marcus Fridericus Wendellinusnak a Keresztyén isteni Tudományról írott két könyvei Melyek mostan Isten dicsőségére, az Erdélyi és Magyarországi Reformata

Miklós Ödön: A magyar protestáns egyházalkotmány kialakulása a reformáció századában. Pápa, 1942., Országos Széchényi Könyvtár, Régi Magyar Könyvtár, II. 1483/1.

⁴⁰ R. Várkonyi Ágnes: Erdélyi változások. Budapest, 1984. 32-33. p.

- Pokoly József: Az erdélyi református egyház története. Bp, 1904-1905. II., IV.
- R. Várkonyi Ágnes: *Erdélyi változások*. Budapest, 1984.
- Sipos Gábor: Az Erdélyi Református Főkonzisztórium kialakulása 1668-1713 (1736), Kolozsvár, 2000.
- Szilágyi Sándor (szerk.) Erdélyi Országgyűlési Emlékek, 1540-1699. Bp. 1875-1898. XIV.
- Szilágyi Sándor: Erdélyország története. Pest, 1866. II.
- Tavaszy Sándor: A két Apafi fejedelem. Erdélyi Múzeum Egyesület. (Erdélyi Tudományos Füzetek 148.)
- Teleki Mihály levelezése. (szerk.) Gergely Sámuel I-VIII. Budapest, 1905-1926.

Levéltári anyag

Illyés Géza: Az erdélyi református zsinatok emlékei és végzései. Kolozsvár, 1940-1942. Kézirat. A marosvásárhelyi ref. egyházközség levéltára az Erdélyi Református Egyházkerület marosvásárhelyi Gyűjtőlevéltárában, Nro 93.

Internetes forrás

www.patakcollege.hu/a-kollégium (2019.07.01.)